

PEDAGOGIK MAHORAT

4
2021

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA 7

Махсудахон ПАРПИЕВА. Новые образовательные технологии как механизм повышения качества подготовки высококвалифицированных специалистов.....	7
Юлдуз АСАДОВА. Использование современной платформы moodle для самостоятельного обучения студентов на традиционных учебных занятиях.....	10
Xol XUDOYQULOV, Sitora SAIDMURADOVA. Malaka oshirishdagi o'qituvchilar kasbiy kompetentligi mezonlari va ularni tarbiylash bosqichlari.....	16
Maxmatmurod SHOMIRZAYEV, Jo'rabek AVAZOV. Oliy ta'lim tizimida bo'lajak muhandislarning tayyorlashning ba'zi jihatlari.....	21
Sevara BEKNIYAZOVA. Oliy ta'lim tizimida xorijiy til darslarida vebinar texnologiyalari orqali o'qitishning interaktiv usullari.....	26
Бобур АДIZОВ. Олий таълим муассасаларининг молиявий мустақиллигининг иқтисодий самарадорлиги.....	30
G'ulom XAKIMOV. Oliy ta'lim tizimi faoliyatini tashkil etishda uni boshqarish samaradorligini baholash.....	37
Madina TAIROVA. Ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining kasbiy faoliyatga oid rivojlanishlarida pedagog tarbiyachilar kasbiy faoliyat tizimini takomillashtirishning roli.....	41
Xilola XAYDAROVA. Axborotlashgan jamiyat sharoitida ota-onalarning virtual-pedagogik madaniyatining namoyon bo'lish shakllari.....	48
Хол ХУДАЙКУЛОВ, Шарофат ЧОРИЕВА. Использование схемы “почему?” при формировании и развитии коммуникативной компетенции учеников на уроках русского языка.....	54
Timur ERGASHEV. Boshqaruvning zamonaviy usullari, xalq ta'limi tizimida sifat menejmenti tizimini joriy etish bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni o'rganish.....	58
Mehribon JUMAYEVA. Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar.....	62
Эркин ЖУМАЕВ, Раъно САЛОМОВА. Основными структурными компонентами инновационной деятельности учащихся старших классов.....	67
Bekzod BARATBAYEV. Rossiya milliy taraqqiyot modelining rivojlanish bosqichlari.....	72
Нодира МУСАЕВА. Развитие теоретических положений таксономии учебных целей.....	76
Suhrob RUSTAMOV. Oliy ta'limda elektr yuritma asoslari fanini o'qitishda innovatsion ta'lim metodlari va ularning ahamiyati.....	81
O'tkir O'TANOV. Vatanparvarlik – yuksak ma'naviy-axloqiy fazilat sifatida.....	86
Xol XUDOYQULOV, Dilfuza BOBOQULOVA. Bozor talabi asosida o'quvchilarga tadbirkorlik, tejankorlik va iqtisodiy tarbiya tushunchalarini shakllantirishning ahamiyati.....	89
M. DAMINOVA. ALOHIDA Yordamga muhtoj bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.....	93
Shaxnoza YAKUBOVA. Zamonaviy psixologiyada shaxs hayotini loyihalashtirishda biografik metodning ahamiyati.....	98
Gulnoza QURBONOVA, Mexriniso KOYILOVA. Deviant xulqli o'smirlarni mehnat vositasida tarbiyalash.....	102
Ulug'bek JUMAYEV. O'smirlar ongi va tafakkuri rivojlanishida kompyuter texnologiyalari va internet ta'sirining psixologik tadqiqi.....	105
Azizjon SATVALDIYEV. Inson harakatlarida va shaxslararo munosabatlarida irodaning kuchi.....	116
Firuz SIROJIDDINOVA. Mehnat samaradorligini ta'minlovchi ijtimoiy-psixologik omillar.....	119

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM 122

Dildora KAXAROVA. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv o'qitish va uni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari.....	122
Азизбек САЙФУЛЛАЕВ. Бошланғич синф дарсларида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятлари.....	128
Navro'za SALOXITDINOVA. Boshlang'ich ta'limda fanlararo aloqadorlikning pedagogik asoslari.....	132
Egambergan XUDOYNAZAROV. Boshlang'ich ta'limda og'zaki mashqlarning metodik tasnifi va ulardan foydalanishning didaktik shart-sharoitlari.....	137
Alisher ABDUSAMATOV. Boshlang'ich sinflar ta'limida uslubiy innovatsiyalarning turlari va ko'rinishlari.....	141

FILOLOGIYA VA TILLARNI O'RGANISH 144

Muxayyo MADUMAROVA. Nolisoniyy vositalar orqali ifodalanadigan tanbehlar tahlili.....	144
Mahbuba SOBIROVA. Matn tahlili asosida o'quvchilarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash.....	147

#4, 2021 PEDAGOGIK MAHORAT*ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО*PEDAGOGICAL SKILL

Shaxnoza XOLIQOVA. Muloqot qilishda so‘roq gaplarning o‘rni	150
Сауле ИШАНОВА. Метафора и интерпретация	154
Solijon AZIZOV. Yozuv kompetensiyasi: innovatsion metod, mashqlar zanjiri va ta’lim muhiti	160
Elvira TURSUNNAZAROVA. Nomutaxassis o‘qituvchilarning ingliz tilini o‘zlashtirish motivatsiyasini oshirishda mnemonika usullarining imkoniyatlari	167
Fazilat SATTOROVA. Some problems of teaching foreign languages as a second language	172
Dilafuz SARIMSAKOVA. Mustaqil ta’lim vositasida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining sotsiolingvistik kompetentligini rivojlantirishning metodologik asoslari	175
Maxbuba KIYAMOVA. Theoretische begründung der spielerische sprachverwendung und über sprachspielen	181
Usmonxon NISHONOV. Ilmiy-texnik matnlarni tarjima qilish xususiyatlari	186
Зоя САРСЕНБАЕВА. Формирование лингвокультурной компетентности студентов с помощью паремииологии в Каракалпакстане	189
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH	194
Нурали АХМЕДОВ. Графический способ построение точек эллипса как изометрия окружности....	194
Феруза ПАЁНОВА. Тригонометрия – три данных числа как изображение частей прямолинейного треугольника	197
Мадамин ҚАХҲОРОВ. Ўқувчиларнинг ижодий фаолликларини ривожлантиришда фанлараро интеграция асосида муқобил энергия манбаларига доир маълумотлардан фойдаланиш	200
Rasuljon ATAMURATOV. Virtual reallik texnologiyalarining rivojlanish istiqbollari.....	204
M.R.TURDIEV, E.X.BOZOROV. Tibbiyotda lazer fizikasi bo‘limini o‘qitishda didaktik o‘yin topshiriqlarini tayyorlash texnologiyasi	207
Islom MENGLIYEV. Tabiiy fanlarda fanlararo bog‘liqlikni axborot texnologiyalari asosida o‘qitish metodikasi.....	212
Jaxongir XOMIDJONOV. Biotibbiyot fizika fanini o‘qitishda pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalarini qo‘llash.....	217
TASVIRIY SAN‘AT VA MUSIQA TA‘LIMI	221
С.Т.НАИМОВ. Определение геометрических построений в восточных миниатюрах.....	221
Zarina NARZIEVA. Xalq qo‘shiqlari vositasida o‘quvchilarni axloqiy madaniyatini shakllantirish.....	224
JISMONIY MADANIYAT VA SPORT	227
Максуд МАХМУДОВ. Развитие навыков проектирование процесса обучения будущих учителей физической культуры на основе акмеологического подхода.....	227
Jahongir MURODOV. Boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning vatanparvarlik sifatlarini rivojlantirish	231
Nodir HUSENOV. Keksa yoshdagi kishilar uchun sog‘lomlashtiruvchi mashg‘ulot metodikasining tajribaviy asoslari	236
Яхши ФАЙЗИЕВ, Сафия БОЗОРОВА. Искусство общения.....	243
QUTLOV	247
M.F.НАКИМОВА, E.G‘OYIBNAZAROV. Kamtarlikdan boshiga toj kiygan olim va ustoz	247
“Pedagogik mahorat” jurnali uchun maqolalarni rasmiylashtirish talablari	250

Ulug'bek JUMAYEV

Buxoro davlat universiteti
psixologiya kafedrası dotsenti
psixologiya fanlari nomzodi

O'SMIRLAR ONGI VA TAFAKKURI RIVOJLANISHIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI VA INTERNET TA'SIRINING PSIXOLOGIK TADQIQI

Hozirgi globallashuv jarayonida shaxs ongiga hujumlardan saqlanish, har kimning ongida kuchli ma'naviyatni shakllantirish, yoshlarni buzg'unchi g'oyalardan himoya qilish, har bir fuqaroning ongida mafkuraviy immunitetni tarkib toptirish muhimdir. Bizning jamiyatimiz, milliy va ma'naviy qadriyatlarimizga nisbatan manipulyatsiyaga qarshi talabchan xatti-harakatlar eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu ilmiy maqolada o'smirlarning ongiga ta'sir qiluvchi salbiy omillar va ularni bartaraf qilishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *globallaashuv jarayoni, o'smir, kompyuter texnologiyalari, Internet, axborot hujumi, xulq-atvor, psixologik usul.*

В нынешнем процессе глобализации важно избежать атаку на разум, формировать сильную духовность в мышлении каждого, защищать молодежь от деструктивных идей, формировать идеологический иммунитет в сознании каждого гражданина. Требование поведения против манипулирования нашим обществом, нашими национальными и духовными ценностями - одна из самых актуальных проблем. В данной научной статье рассматриваются негативные факторы, влияющие на сознании подростков и социально-психологические механизмы их устранения.

Ключевые слова: *глобализация, подростковый возраст, компьютерные технологии, Интернет, информационная атака, поведение, психологические методы*

In the current process of globalization, it is important to avoid attacks on the human mind, to form a strong spirituality in the minds of everyone, to protect young people from destructive ideas, and to form ideological immunity in the minds of every citizen. The requirement of behavior against the manipulation of our society, our national and spiritual values is one of the most pressing problems. This scientific article examines the negative factors affecting the consciousness of adolescents, and the socio-psychological mechanisms of their elimination.

Key words: *globalization, adolescence, computer technology, Internet, information attack, behavior, psychological methods*

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida shaxs ongini egallashga qaratilgan xurujlardan saqlanish, har bir kishi ongida mustahkam ma'naviyatni shakllantirish, yoshlarni destruktiv guruhlar ta'siridan asrash, jamiyatimizdagi har bir fuqaro ongida milliy va ma'naviy qadriyatlarimizga tayangan holda mafkuraviy immunitet, xavfsizlikni ta'minlashda antimanipulyativ, assertiv xulq-atvorni tarkib toptirish muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadigan masalalardan biridir. Bu esa kelajakda shaxs xavfsizligi, qolaversa, jamiyat hamda davlatning xavfsizligini ta'minlanishda garov vazifasini o'taydigan omillardan hisoblanadi.

Destruktiv g'oyalardan himoyalanişning ilmiy asoslarini yaratish, destruktiv guruhlarining faoliyat mazmuni, ishlash uslublari, targ'ibot usul va vositalarini ilmiy uslublar yordamida o'rganib, ulardan ijtimoiy-psixologik himoyalaniş mexanizmini ishlab chiqishning zaruriyati ushbu muammoning dolzarbligini asoslaydi. O'zbekiston Respublikasining barqarorligiga, aniqrog'i, uning ijtimoiy, ma'naviy yuksalishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan destruktiv diniy, madaniy, ekstremistik va terroristik oqimlar, guruhlar faoliyatini nazariy-amaliy tahlil etib, destruktiv guruh, g'oya tushunchalarining genezisi, mohiyat va mazmuniga mavjud ilmiy nazariyalarga suyanan holda ta'rif berish, tasniflash, yoshlarning ushbu g'oyalar ta'siriga tushib qolmasligi uchun muayyan ijtimoiy-psixologik asosni yaratish hozirgi kunda psixologiya, pedagogika va umuman barcha ijtimoiy-gumanitar fanlar oldida turgan muhim vazifalardandir. Mazkur masala, ya'ni yoshlarning destruktiv g'oyalar ta'siriga tushish muammosi alohida tadqiqot obyekti bo'lmagan.

Asosiy qism. Bugungi kunda bir qator destruktiv guruhlar butun dunyo mamlakatlari hududlarida faoliyat yuritib, bu davlatlar siyosiy, ijtimoiy-madaniy, ma'rifiy hayotida bir qancha muammolar tug'dirib kelmoqda. Birgina Rossiya Federatsiyasida 400 dan ortiq destruktiv guruh sifatida ro'yxatga olingan tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Afsuski, bizning mamlakatimizda ham ayrim guruhlar yoshlarni turli yo'llar bilan o'z ta'sirlariga jalb etishga intilib, diniy, madaniy, ma'naviy, ijtimoiy hamda siyosiy sohada jamiyat va davlat xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqdalar.

Barkamol avlod tarbiyasini amalga oshirish muhim strategik masalalardan biri bo'lib, mamlakatimizning demografik xususiyatlarini inobatga olsak, bu nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga

ega vazifalardan hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida inson ongi va qalbi uchun turli usul va vositalar yordamida keskin olib borilayotgan kurashlar davom etmoqda. Mazkur harakatlar bevosita yoshlarga yo'naltirilgan bo'lib, ularda milliy an'ana va qadriyatlarimizga, mamlakatimizda olib borilayotgan siyosatga nisbatan salbiy munosabatlarni shakllantirishga qaratilgandir. Bu muayyan ommaviy axborot vositalari, ommaviy san'at va madaniyat yordamida kerakli bo'lgan g'oyalarni shakllantirish, yo'l-yo'riqlar berish orqali amalga oshirilmoqda. Natijani jamiyatning diniy, madaniy, ijtimoiy, ma'naviy sohalarida namoyon bo'layotgan ekspansiya holatlarida ham kuzatish mumkin. Ayni holatlarning o'z navbatida fojiali xarakterga ega bo'lgan, quyidagi oqibatlariga olib kelishi ehtimoli bor:

- yoshlar ijtimoiy aloqalar doirasining torayishi;
- qadriyatlar mazmunining o'zgarishi;
- yoshlarning faqat bugungi kun uchun yashab, istiqbolni o'ylamasligi;
- “Men” siymosining deformatsiyalashuvi;
- psixologik tushkunlikning yuzaga kelishi (ichki beqarorlik, ichki ziddiyat, ijtimoiy qo'rquv, salbiy xarakter xislatlarining aksentuatsiyalashuvi);
- o'z o'rnini oila, ish, o'quv jamoasidan o'zga joylardan topishga intilish.

Umumjahon muammolaridan biri hisoblangan yoshlarning destruktiv guruhlar ta'siriga tushishini tadqiq qilish borasida ko'plab xorijiy va hamdo'stlik mamlakatlarida va, shu jumladan, respublikamizda bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularda mazkur muammoning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar, statistik, demografik, huquqiy va hududiy xususiyatlar har tomonlama ilmiy tahlil qilishga harakat qilinadi.

Xorij va sobiq ittifoqda bir qator soha mutaxassislari yoshlar o'rtasida sodir etilayotgan jinoyatchilik, giyohvandlik va alkogolizm kabi illatlarning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi ijtimoiy-psixologik omillar va ularning oldini olish, shaxsda antimanipulyativ, assertiv xulqni shakllantirish borasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordilar.

E.Bern, D.Karnegi, E.Shostrom, A.Maslou, P.M.Granovskaya, F.V.Bassin, A.I.Kochetov, I.A.Nevskiy, Z.A.Astemirov, V.N.Myasishev, K.E.Igoshev, L.M.Zyubin, A.Buryak, Y.N.Volkov, Y.V.Zaika, B.T.Kondrashchenko, L.I.Dolgova, G.G.Bochkareva, E.B.Melnikova kabi bir qator olimlar o'z tadqiqotlarida destruktiv guruhlar faoliyati natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-psixologik muammolarni tadqiq etishga harakat qilganlar. V.P.Sheynov, V.B.Shapar, I.Vagin, N.N.Kozlov, L.Mixaylov, V.Solomin, G.M.Andreyeva, L.I.Bojovich, I.P.Bashkatov, B.T.Kondrashchenko, A.N.Leontev, N.D.Levitov, G'.B.Shoumarov, E.G'oziyev, V.M.Karimova, N.S.Safayev, B.M.Umarov, R.S.Samarov, Z.T.Nishonova, N.A.Sog'inov, T.Malikova, A.X.Yugay, S.M.To'ychiyeva kabi Rossiya va O'zbekiston psixolog olimlarining ta'kidlashlaricha, shaxs ongi, xulqi hamda faoliyati mazmunini ularni qurshab olgan muhit belgilaydi. Ularning fikriga ko'ra, kishi ongi, xulqi, xarakteri mikro va makro muhitdagi faoliyati orqali boshqariladi. Ijtimoiy muhitdagi nosog'lomlik esa kishi ongi va xulqida turli og'ishlarni keltirib chiqaradi. Shaxsni manipulyativ tarzda boshqarishda avvalo, ong faoliyatining o'rnini, mexanizm va qonuniyatlarini nazariy va amaliy talqin qilib, so'ng antimanipulyativ xulqni shakllantirish zarurdir. Bu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlarida quyidagi vazifalarni amalga oshirishga ahamiyat berilishi maqsadga muvofiq:

- yoshlarning ta'lim-tarbiyasi jarayonini turli mezonlar asosida o'rganish, destruktiv guruhlar bilan aloqalarining vujudga kelishi sabablarini aniqlash;
- destruktiv guruhlarining qanday paydo bo'lishi, faoliyat doirasining kengayishini, o'z tarkibiga yoshlarni jalb qilish usul va vositalarini o'rganish;
- yoshlarni destruktiv g'oyalar va guruhlar ta'siridan saqlashning psixologik uslublarini aniqlash, amaliyotchi psixolog va pedagoglar uchun ishlanmalar yaratish;
- yoshlarning turli ta'sirlarga berilmasligi yuzasidan mafkuraviy himoya, immunitet tizimini yaratish, assertiv xulq-atvorni shakllantirishning psixologik modelini ishlab chiqish;
- ta'lim muassasalarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha mas'ul xodimlari, huquq-tartibot idoralari va mahalla faollarini mazkur masalalar yuzasidan xabardorlik, savodxonlik darajasini oshirish va ulardan ekspertlar tanlash;
- destruktiv g'oyalar ta'siriga tushgan yoshlarning hududiy, demografik, statistik, yosh va jinsiy xususiyatlarini o'rganish;
- yoshlarning destruktiv g'oyalar ta'siriga tushishi sabab va motivlarini o'rganish;
- destruktiv g'oyalar ta'siriga tushgan yoshlar shaxsining individual-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish va ularning tipologik tavsifnomasini tuzish;
- jins xususiyatlari bilan bog'liq ravishda yoshlik davridagi psixologik himoya ko'rinishlarining o'ziga xos jihatlarini tahlil qilish;

#4, 2021 PEDAGOGIK MAHORAT*ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО*PEDAGOGICAL SKILL

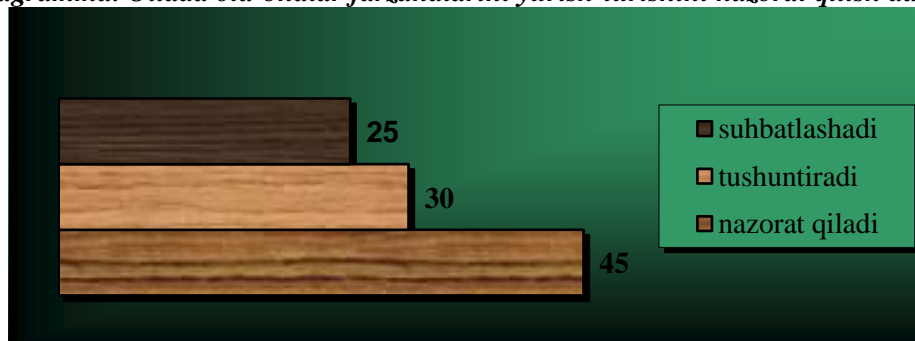
• shaxsning yoshlik davrini tavsiflovchi hissiy-irodaviy, kommunikativ, intellektual xususiyatlarini tadqiq etish;

• shaxsning individual-psixologik tavsifi va turli himoya mexanizmlari xususiyatlari o'rtasidagi mutanosiblik, bog'liqlikni o'rganish.

Hozirgi paytga kelib jahonda bo'lib o'tayotgan chuqur ijtimoiy o'zgarishlar ilgari yetarli darajada ahamiyat berilmagan bir qator fenomenlarga yangicha nazar bilan qarashni taqozo etmoqda.

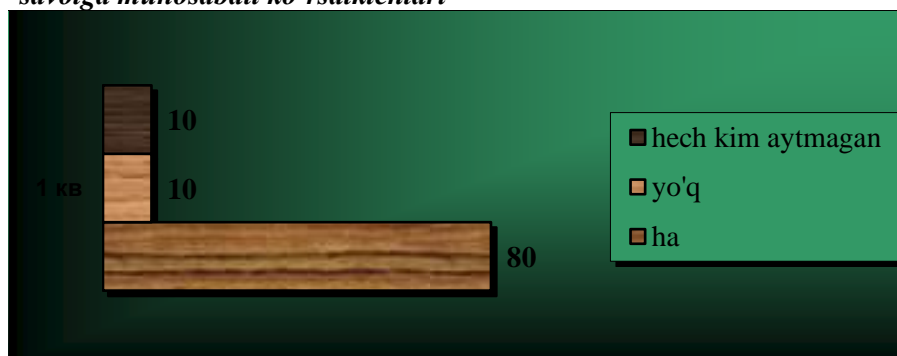
Oilada ota-onalar g'oyaviy-tarbiyaviy bilimlarini oshirishning ijtimoiy-pedagogik asoslarini o'rganish borasida ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirgan pedagog olim H.Norqulovning ta'kidlashicha, tadqiqotda ishtirok etgan 45% ota-ona farzandlarining yurish-turishini qattiq nazorat qilishini, 30% yaxshi gapirish orqali tushuntirishini, 25% esa tarbiyalash jarayonida farzandlari bilan fikr almashish, suhbatlashish, tushuntirish usullaridan foydalanishlarini bildirishgan.

1-diagramma. Oilada ota-onalar farzandlarini yurish-turishini nazorat qilish darajasi

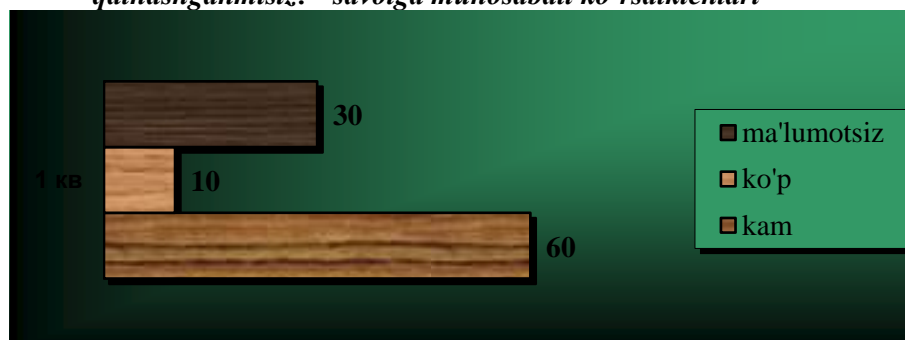
Tadqiqot natijasi 80% ota-ona “Diniy aqidaparastlikka qarshi kurashish tadbirlarida qatnashganmisiz?” degan savolga “Ha” deb, 10% “Yo‘q” va 10% “Hech kim aytmagan” deb javob berganligini ko‘rsatgan. Binobarin, aksariyat ota-onalar bunday yig‘ilishlarga borib, fikrini bildirib, farzandi tarbiyasi bilan shug‘ullanayotganligidan dalolat berib turadi.

2-diagramma. Ota-onalarning “Diniy aqidaparastlikka qarshi kurashish tadbirlarida qatnashganmisiz?” savolga munosabati ko‘rsatkichlari

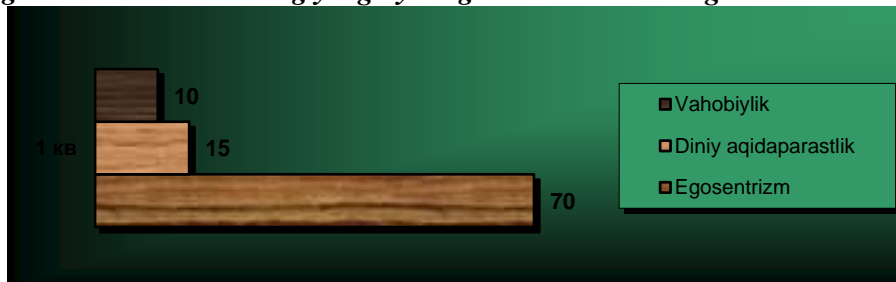
So‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, aksariyat ota-onalar (60%) “Yot g‘oyalarga kirish yoshlar orasida ko‘p uchrayaptimi yoki kammi?” degan savolga “Kam” deb, 10% esa “Ko‘p” deb javob berishgan, 30% bu haqda hech qanday ma‘lumotga ega emasliklarini bildirishgan. Bu xalqimiz destruktiv g‘oyalarga qarshi kurashish har bir insonning vazifasi ekanligini tushunib yetayotganligidan dalolat bermoqda.

3-diagramma. Ota-onalarning “Diniy aqidaparastlikka qarshi kurashish tadbirlarida qatnashganmisiz?” savolga munosabati ko‘rsatkichlari

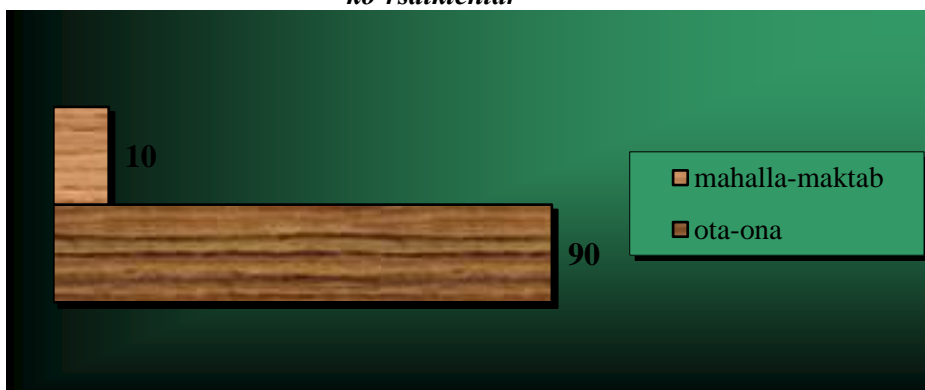
Ota-onalarning yot g‘oyalarga munosabati o‘rganilganda so‘rovda qatnashgan ota-onalarning 70% ushbu savolga “Egosentrizm”, 15% esa “Diniy aqidaparastlik”, 10% “Vahobiylik” destruktiv g‘oyalar ekanligini bildirishgan va 5% “Bilmayman” deb javob berishgan.

4-diagramma. Ota-onalarning yot g'oyalarga munosabatini o'rganish ko'rsatkichlari

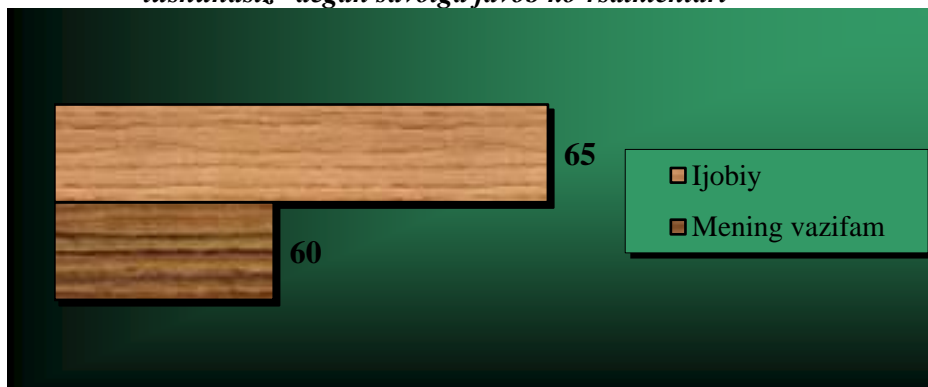
Demak, yot, destruktiv g'oya deganda ota-onalarning tushunchalarni idrok etishlari ijobiy holdir. Ota-onaning farzand tarbiyasiga mas'ulligi borasida respondentlar fikri o'rganilganda, so'ralganlarning 90% bola tarbiyasiga ota-ona, 10% esa mahalla-maktab mas'ul, deb javob berishgan.

5-diagramma. Ota-onaning farzand tarbiyasiga mas'ulligi borasida respondentlar fikri bo'yicha ko'rsatkichlar

Bu esa farzand tarbiyasiga birinchi navbatda ota-ona mas'ulligi, qolaversa, jamoatchilik, ta'lim muassasalarining ham bu muhim ishda chetda turishi mumkin emasligi xususida samarali tushuntirish, targ'ibot-tashviqot ishlari olib borilishi zaruriyatini ko'rsatadi. Amalga oshirilgan tadqiqot natijalarini umumlashtirib, shunday xulosaga kelish mumkinki, ota-onaning o'z farzandi tarbiyasiga mas'ulligining o'rnini hech narsa bosa olmaydi. "Yot g'oyalar ta'siri kuchaygan sharoitda siz o'z o'ringizni qanday tushunasiz?" degan savolga aksariyat ota-onalar (65%) ijobiy, ya'ni ogohlikni, oilada tarbiyani yanada kuchaytirishlarini bildirishgan. Bundan tashqari, "Diniy aqidaparastlikka qarshi kurash kimning vazifasi?" degan savolga ham ota-onalarning ko'pchiligi (60%) "Mening vazifam" deb javob berganlar.

6-diagramma. Ota-onalarning "Yot g'oyalar ta'siri kuchaygan sharoitda siz o'z o'ringizni qanday tushunasiz" degan savolga javob ko'rsatkichlari

Umuman, olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari aksariyat ota-onalarning farzand tarbiyasiga munosabati ijobiy hamda diniy aqidaparastlik, diniy oqim va yot g'oyalarga qarshi kurash tarafdorlari ekanligini ko'rsatgan. "Yoshlarni yot g'oyalar ta'siridan himoya qilishda siz ota-ona sifatida o'z rolingizni qanday tushunasiz?" deganda 100% ota-ona "tarbiyani kuchaytirish zarur" deb javob berishgan.

Hozirgi zamon ota-onalaridagi farzandlarida fuqarolik ongi, pozitsiyasi, yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlar shakllantirilishiga nisbatan beparvolik o'ta og'ir oqibatlariga olib keladi. Ma'lumki, tabiat, yashash uchun kurash qonunlariga ko'ra eng kuchli jonzoqlar hayotda yashab qoladi. Majoziy ma'noda aytganda, hozirgi vaqtdagi globallashuv sharoitida ham psixologik, mafkuraviy, g'oyaviy jihatdan kuchli fuqarolarga ega davlatlar jahonda o'zining munosib o'rniga ega bo'ladi. Zero, jahonning eng ilg'or deb tanilgan davlatlari (AQSH, Yevropa mamlakatlari va boshqa davlatlar)da bo'lib o'tayotgan turli noxush

hodisalar, terrorchilik aktlari mazkur vaziyatlar, destruktiv holatlar, faoliyat barcha uchun kun tartibidagi eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda.

Globalashuv jarayoni deb atalayotgan hozirgi kunda kompyuter texnologiyalari, internet hayotimizga shiddat bilan kirib kelib, uning ajralmas tarkibiy qismlaridan biri bo'lib qoldi. Internet mafkuraviy muammolar bilan masalalarni hal etishda muhim vositalardan biriga aylanib ulgurdi. Biroq shu bilan birga uning imkoniyatlari bilan birga jahon global axborot to'riining aniq, ochiq-oydin tasavvur qilish lozim bo'lgan tahdid va xavf-xatari mavjudligini ham nazardan qochirmaslik lozim. Komp'yuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanib borishi natijasida kompyuterdan ish faoliyatlarida foydalanuvchilar bilan birga internet hamda kompyuter o'yinlariga haddan tashqari berilib, addikt sifatida shakllanib qolgan insonlar soni ortib bormoqda. Barcha sohalardagi yangiliklarga, eng avvalo, yoshlarning qiziqish bildirishini nazarda tutsak, ayni paytdagi kompyuter texnologiyalari addiktlarining aksariyatini 10 yoshdan 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etmoqda.

G'arb mamlakatlarida rasmiy ravishda "kompyuterdan patologik foydalanish" istilohidan foydalanishadi. Bugungi kunda ushbu atama, so'z birikmasi (kompyuterdan patologik foydalanish) hali internet va kompyuterga nisbatan yuzaga keladigan psixologik qaramlik xususida mutaxassislarda yakdil fikr shakllanmaganligiga qaramay, kompyuterni ijtimoiy maqsadlardan o'zga maqsadlar uchun ham uzluksiz qo'llovchi shaxslarga nisbatan ishlatilmoqda.

Umuman olganda, zamonaviy kompyuter texnologiyalariga qaramlik, tobelik (addiksiya) ikki xil ko'rinishda namoyon bo'lishi mumkin:

- internet-qaramlik (internet-addiksiya);
- kompyuter o'yinlariga haddan tashqari berilish.

Bu ikkala ko'rinishning umumiy va xususiy jihatlari mavjud. Kompyuter qaramligining umumiy xususiyatlari sirasiga o'zaro bog'liq bir qator psixologik va fiziologik simptomlarni kiritish mumkin.

Psixologik belgilar quyidagilar:

- kompyuter qarshisida eyforiya holati yoki qulaylikni his etish;
- kompyuter bilan ishlashdan o'zini to'xtata olmaslik;
- kompyuter qarshisida o'tkazilayotgan vaqtning tobora ko'payib borishi;
- oila va do'stlar, kishilarga nisbatan e'tiborning kamayib borishi;
- kompyuterdan boshqa joylarda depressiya, achchiqlanish hissining kuzatilishi;
- ish beruvchilar va oila a'zolariga o'z faoliyati yuzasidan yolg'on ma'lumotlarning berilishi;
- ish yoki o'qish faoliyati bilan bog'liq muammolarning mavjudligi.

Jismoniy (fiziologik) belgilarga quyidagilar kiradi:

- karpal kanal sindromi (qo'llar va barmoqlardagi asab tolalarining muskullarning zo'riqib ishlashi natijasida zararlanishi);

- ko'zlarning quruqshab qolishi;
- boshning ba'zan qattiq og'rishi;
- yelka, orqadagi og'riqlar;
- o'z vaqtida ovqatlanmaslik, ovqatni ba'zan kanda qilish;
- shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilmaslik;
- uyquning buzilishi.

Kompyuterdan patologik foydalanish umuman olganda alkogolizm yoki giyohvandlik (kimyoviy qaramlik, tobelik) singari kishini tubanlikka yetaklamasligi mumkin. Biroq, uning kishi shaxsi rivojiga salbiy ta'sir etishini inkor qilib bo'lmaydi. Addiksiya xususida gap ketganda kompyuter o'yinlarining shaxs ruhiyatiga ta'siri masalasi albatta tahlil etilishi zarur. Ayrim addiktlar va ularning ota-onalari, qarindosh-urug'lari bilan suhbat o'tkazgan tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, addiktlarda yuqori darajadagi xavotir va depressiya ko'zga tashlanib turadi. Addiktlarning yaqinlari ularning haddan tashqari jizzaki, jahldor, hissiy jihatdan noturg'un ekanliklarini ta'kidlaydilar. Kompyuter o'yinlari addiktlari o'yinga nisbatan doimiy ehtiyojni his qiladilar, biroq shu bilan birga doimiy ravishda frustratsiya holatida bo'lganliklari sababli shu ehtiyojni qondirolmasslikdan aziyat chekadilar. Bunday g'ayritabiiylik, paradoksni tushunishda addiktlarning virtual (hayoliy) va real olamga daxldor psixik xususiyatlarining tavsifi yordam beradi. Ushbu tavsifga ko'ra (darvoqe, uni ko'pchilik addiktlar ma'qullashadi), muammoni quyidagi tarzda yoritish mumkin: addiktlarning real olamda doimiy ravishda frustratsiya va tushkun kayfiyat holatida bo'lganliklari ularda yuqori darajadagi xavotirlanish va depressiya holatini keltirib chiqaradi. Bu klinik-psixopatologik metod yordamida aniqlashtirilgan. Kompyuter o'yinlari vaqtida ular ongida qanday jarayonlarning kechishini aniqlash ancha murakkabdir, chunki, o'yindan chalg'ish yoki chalg'itishga bo'lgan har qanday urinish bu virtual, hayoliy olamni tark etishni anglatadi. Biroq, addiktlar bilan bo'lgan suhbatlardan ma'lum bo'lishicha, o'yin jarayonida ularning kayfiyati ancha ko'tariladi, chunki bu paytda ijobiy hissiyotlar

kuchayadi. Kayfiyatning ko'tarilishi bog'liq ravishda kechadigan ijobiy hissiyotlar kompyuterda o'ynash quvonchini ko'z oldiga keltirib oldindan rohatlanish bilan ham bog'liq bo'ladi. Biroq, o'yindan so'ng, ya'ni virtual olamni tark qilganlaridan keyin ular yana ilgarigidek tushkun, so'niq kayfiyatga qaytadilar. Ko'pchilik addiktlar ijtimoiy hayotga yaxshi moslasha olmaydigan kishilardir. Ularda ko'pincha maishiy, oilaviy, ish faoliyati, qarama-qarshi jins vakillari bilan bog'liq muammolar uchrab turadi. Shuning uchun addiktlarga real olam zerikarli, yoqimsiz, xavfli tuyuladi. Ayni sabab inson qoidalarni o'zi belgilaydigan, barcha narsaga ruxsat etilgan virtual olamda yashashga intiladi. Mantiqan olganda ham, virtual olamni tark etish addikt uchun yoqimsiz holatdir, chunki u yana o'z xohlamaydigan olamga qaytishga majbur bo'ladi, yana kayfiyati tushadi, o'zini har tomonlama noxush his etadi. Shuning uchun, addiktlarda kayfiyat yomon bo'lishining sababi bir tomondan kompyuter o'yinlariga bo'lgan doimiy ehtiyojning mavjudligi bo'lsa, ikkinchi tomondan shu ehtiyojni qondirish imkonining yo'qligidir. Hissiy-emotsional sohada ularda og'ishlar borligining yana bir sababi subyektiv darajada o'z faoliyatlari (kompyuter o'yinlari)ning foydasizligini anglashlari va psixologik qaramlik oldida o'z o'zliklarini his qilishlaridir. Bu o'ziga xos kognitiv dissonans, ya'ni ijtimoiy jihatdan ma'qullanadigan hayot bilan addiktning hayoti o'rtasidagi nomuvofiqlikni bildiradi. Boshqacha aytganda, addiktlar mudom o'zlarini o'zlari inkor qiladigan sharoitda yashaydilar. Bu jihat g'alati tuyulsa-da, haqiqatdan ham ko'pchilik kompyuter o'yinlarining ashaddiy ishqibozlari o'z xatti-harakatlari to'g'risida jiddiy mulohaza yuritadilar. "Qiladigan shuncha ishim bor edi, men esa tuni bilan kompyuter o'ynadim" qabilidagi fikrlar ularni qiynaydi. Ayrim addiktlar uchungina kompyuter o'yinlari psixologik himoya vazifasini bajarishi mumkin.

Ta'kidlanganidek, ko'pchilik hollarda addiktlar real vaziyatdagi dezadaptatsiya (moslasha olmaganlik) holatlarini virtual olamdagi kompyuter personajlari roliga kirish orqali bartaraf qilishga harakat qiladilar. Addikt o'z virtual "Men"ini topishga intiladi, chunki bu "Men" kuchliroq, aqlliroq bo'lib, u qurol ishlatishi mumkin, uning xohlagan narsani sotib olishga imkoni yetadi. Lekin inson o'zining real dunyoda yashayotganini ham esidan chiqarmaydi, shu tariqa hatto shaxs ongining ikkiga bo'linishi kuzatilishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan virtual olamdagi o'ta qudratli qiyofasidan voz kechib, o'z "Men"iga qaytish addiktlarni qanoatlantiradigan ish emas. RIA "Новости" agentligi "Дружеский Рунет" fondining 3500 dan ko'proq o'smir orasida o'tkazgan so'rovi natijalariga tayanib xabar berishicha, hozirgi vaqtda 15-17 yosh oralig'idagi mamlakat yoshlarining yarmidan ko'prog'i internetda deyarli "yashayotganligi" Rossiya Federatsiyasi psixologlarini qattiq tashvishlantirmoqda. Bu yoshlarning 90% internetga shaxsiy kompyuterlardan ulanishadi. Statistika ko'ra, 62% voyaga yetmagan foydalanuvchilar internetdagi har qanday mazmundagi saytlarga kirishga intilishadi. Bunda bola yoki o'smir psixikasini jarohatlovchi ma'lumotni uchratish ehtimoli juda kattadir. Internetdan foydalanishda uning salbiy emas, balki bolalar qobiliyatlarini o'stirishi, aqliy imkoniyatlarini oshirishi singari ijobiy jihatlariga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, o'smirlik davrida o'smirning "men"i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofida qilarga, ayniqsa o'z o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlarini yo'nalishi keskin o'zgaradi. Uning o'z shaxsiga bo'lgan e'tibori kuchayadi. O'smirlik davrida shaxs egosentrizmi boshqa davrdagilarga qaraganda eng yuqori darajaga yetadi. Bu davrda o'smir o'z shaxsiyatini boshqalardan ustun qo'yadigan, o'ziga ko'proq bino qo'yadigan bo'lib qoladi. Shu davrda o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham shunchaki kattalarga taqlid qilib emas, balki tom ma'noda o'zining xatti-harakatini nazorat qilish, o'zining yurish-turishi, kiyinishi, tashqi ko'rinishiga astoydil e'tibor berish, pardoz-andoz bilan shug'ullanish kabi holatlar kuzatiladi. Shu davrda o'smirning tashqi ko'rinishi, shaxsiyatiga oid bildirilgan arzimagan nojo'ya gap uning uchun jiddiy salbiy kechinmalarning kechinilishiga asos bo'lishi mumkin. O'smirlik davrining xarakterli xususiyatlaridan yana biri - bu davrda o'smirlarda kuzatiladigan o'smirlik avtonomiyasi holatidir. O'smirlik avtonomiyasining huquqiy avtonomiya, emotsional avtonomiya, makoniy avtonomiya kabi turlari farqlanadi. Ma'lumki, bola dunyoga kelgan kundan boshlab kimningdir qaramog'iga muhtoj bo'ladi. Ota-onasi va boshqa yaqinlari uni oziqlantiradi, kiyintiradi, tarbiyalaydi va bolani muntazam nazorat ostida tutadi. Ular bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlab turadilar va bola bunday qo'llab-quvvatlash, daldalarga muhtojlik his etib turadi. O'smirlik davrida esa bola o'z hayotini, xavfsizligini ta'minlash borasida nisbatan mustaqillikka erishadi. Endi u o'zini o'zi himoya qila olishi, lozim bo'lsa o'zi o'z imkoniyatlari darajasida mehnat qilib, yetarli darajada daromad qilishi, o'z ehtiyojlarini mustaqil ravishda o'zi qondira olishi mumkin bo'ladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan huquqiy avtonomiya ayni vaqtda bola o'smirlik yoshiga yetishi bilan unga qator huquqiy imkoniyatlar berilishi bilan xarakterlanadi. Muayyan huquqiy imkoniyatlarga ega bo'lish va bundan o'smirning xabardorligi unda huquqiy avtonomiyaning yuzaga kelishini ta'minlaydi. Bunday avtonomiyaga ega bo'lish o'smirda o'z xatti-harakati uchun javobgarlik, mas'uliyatlilik hissini yuzaga keltiradi. O'smirlik avtonomiyalaridan yana biri hissiy-emotsional avtonomiyadir. Ma'lumki, bola dunyoga kelgan ondan boshlab u onasi va atrofida qilarning emotsional, hissiy qo'llab-quvvatlashiga, mehr-

muhabbatini namoyon qilishiga, erkalashiga ehtiyoj his qiladi. Shuning uchun ham ilk bolalik yoshidagi, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni suyub, erkalab ularni quchib, boshini silab, yoqimli gaplar va muomala bilan ularga hissiy yaqinlik namoyon qilinsa, ular bundan quvonib, xursand bo'ladilar va erkalayotgan shaxsga nisbatan talpinadilar. Buni yosh bolalarning onasiga suykalishi, ularning pinjiga suqilishi, ularga erkalanishi hollarida kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, bolalar o'z tengdoshlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarida nizo-tortishuvlarga duch kelganida va ayniqsa tengdoshlaridan "jabrlanganda", "yengila boshlaganidan", ota-onasidan va atrofida yaqinlaridan emotsional dalda, hissiy qo'llab-quvvatlash kutadi va bu borada ularga murojaat qiladi. Agar o'z vaqtida shu hissiy daldani ola olsa, o'zini erkin, tetik, g'olib his qiladi va ular bilan quvonib yuradi. O'zining kichkinagina hayotida duch kelgan "muammolari"ni hal qilishda kattalar yordamiga muhtojlikni his qiladi, ulardan muntazam foydalanishga intiladi. O'smirlilik davrida esa aksincha, o'smir endi "yosh bola" emas, endi u "katta odam", katta odam esa mustaqil bo'lishi, o'z muammolarini o'zi hal qilishi kerak. Bu davrda kattalar yordamiga murojaat qilish tengdoshlar tomonidan qoralanadi, va buni o'smirning o'zi ham xohlamaydi. Bu davrda o'smirlarga kattalar tomonidan oldingidek ko'rsatiladigan iltifot, erkalashlar erish tuyuladi. Endi ular o'zlarini erkalab, silab-siypashlarini, "arzimagan narsalar" uchun kattalar tomonidan bildiriladigan olqishlarni "yoqtirmaydi". Endi ular atrofdagilarni hissiy qo'llab-quvvatlashlaridan holiroq bo'lishga, o'z muammolarini o'zlari shaxsan hal qilishga intiladilar. Oldinlari ko'chada, bog'chada, maktabda yuz bergan voqealar haqida uyidagilarga shikoyat qilib ota-onasidan yordam so'ragan bo'lsalar, endi oiladan tashqarida birontasidan dakki eshitib, kaltak yeb kelgan taqdirda ham bu haqda ota-onasiga bildirmaslikka harakat qiladi va imkon qadar ota-onalarini uning "ishlariga" aralashmasliklarini xohlaydi. Bularning barchasi o'smirlarda bevosita kuzatiladigan emotsional avtonomiyaning ta'siridir. O'smirlarda kuzatiladigan avtonomiya holatining yana biri makoniy avtonomiyadir. Bunga ko'ra o'smirlar imkon qadar o'z xonasida yolg'iz qolishga, biron bir ishni bajarayotgan yoki biron bir joyda bo'lgan vaqtlarida imkon qadar yolg'iz bo'lishga ayniqsa o'z ota-onasi, oila a'zolari nazaridan chetroqda bo'lishga, o'z o'y hayollari bilan mashg'ul bo'lib vaqt o'tkazishga intilib qoladi. Suhbatlashsa ham asosan o'z tengdoshlari, yaqin o'rtoqlari bilangina muloqotda bo'lib o'z ota-onasi bilan imkon qadar kamroq muloqotda bo'lishga intilib o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qoladi. Ayni vaqtda o'smirda kuzatilayotgan bu hodisalarning asl sababini tushunmagan ayrim ota-onalar ularning bunday holatidan xavotirlanib, ular bilan oldingiga qaraganda qo'proq qiziqib qoladilar. Boshqacha qilib aytganda ularning avtonomiyasiga "bostirib kiradilar". Buni esa o'smirlar yoqtirmaydi. Bunday holatlar o'smirlar va ularning ota-onalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarida kelishmovchiliklar, nizolarning yuzaga kelishiga asos bo'lishi mumkin. Ko'pincha "o'tkinchi" deb tavsiflanadigan o'smirlilik davrida organizm, asab tizimi og'ir va uzoq vaqt davomida ta'sir qiladigan ta'sirotlarga hali bardosh bera olmaydi. Shuning uchun bunday hollarda asab tizimi tormozlanish holatiga o'tishi mumkin. Bu esa organizmning o'ziga xos himoya mexanizmi hisoblanadi. Mazkur davrning asosiy faoliyati o'qish bo'lib, o'smirning nafaqat bilim, malakalarni egallashi, balki maslak, e'tiqod, ehtiyoj va motivlarni, ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirishi ham muhimdir. Internet esa hozirgi zamonda ushbu jarayonda katta ahamiyat kasb etadi. Kishilarda axborot ko'rsatadigan ta'sirga nisbatan javob, uni qabul qilish reaksiyasi har xildir. Ta'bir joiz bo'lsa, axborot, ma'lumotning psixikaga ta'siri borasida eng "kuchsiz" qatlam-yoshlar deyish mumkin.

Hozirgi vaqtda fanning yangi tarmog'i - axboriy (kompyuter) psixologiyasi yo'nalishi shiddat bilan rivojlanmoqda.

Ushbu yo'nalishda quyidagi muammolar tadqiq etiladi:

- insonning tobora takomillashib borayotgan kompyuter texnologiyalari, axboriy oqim oldidagi qo'rquvi (kompyuterofobiya);

- shaxsning insonlar bilan emas, balki kompyuter va uning vositasida muloqot qilishga intilishi – "informomaniya";

- kompyuterda ishlash jarayonida kishilarning toliqishi;

- kompyuterga qattiq bog'lanib qolishning oldini olish. Kompyuter, internetga qattiq bog'lanib qolish giyohvandlik singari asta-sekin, bosqichma-bosqich rivojlanib boradigan jarayondir. Bu kasallikning uch bosqichi mavjud:

Birinchi bosqichda ko'pincha muammolardan chekinish, ularni unutish uchun global tarmoq, internetga oshiqiladi.

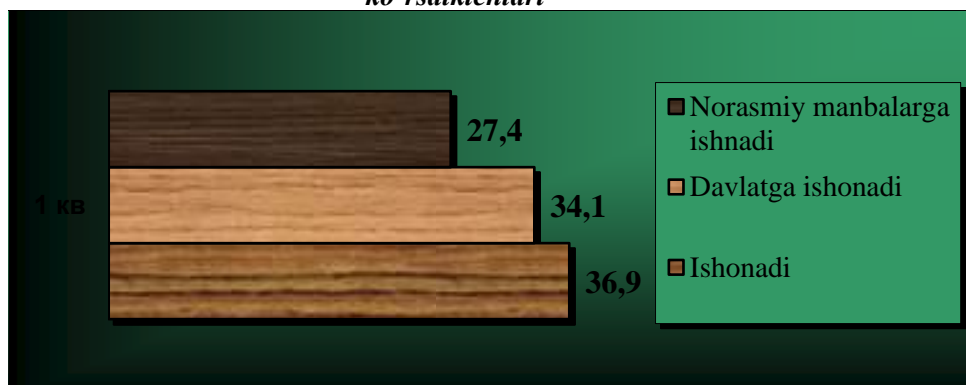
Ikkinchi bosqichda shaxsning internetdan uzilishi juda qiyinligi ko'zga tashlanadi. Ya'ni, bu bosqichda internetda o'tkazilayotgan vaqt miqdori tobora ko'payib boradi.

Uchinchi bosqich - to'liq qaramlik bo'lib, unda inson internetda o'tkazayotgan vaqti ilgarigidan ko'proq bo'lmasa, oladigan huzur-halovati kamayayotgandek bo'ladi. Buni giyohvand qabul qiladigan narkotik modda miqdorining ko'payib borishiga qiyoslasa bo'ladi. Bu holatni quyidagicha izohlash, tushuntirish mumkin.

Insonning o'zi haqida tasavvurlari shakllanishi yosh davrlariga bog'liq bo'lib, odatda o'smirlik davrida "Men" timsoli to'la tarkib topmagan bo'ladi. Bunday hollarda virtual, hayoliy timsollar o'smirning bu boradagi ehtiyojlarini qondirishga yordamga keladi. Jamiyatda to'la ravishda o'zini o'zi namoyon qilolmagan shaxs virtual reallikda, hayoliy makonda buni amalga oshirishga harakat qiladi. Mazkur holat internet qaramlikda yuzaga keladi. Muomala, muloqot, ijtimoiylashuv jihatdan muammolari bo'lmagan shaxs esa virtual olamdagi faoliyatga ehtiyoj sezmaydi. Ko'pgina adabiyotlarda yozilishicha, internetga qaram kishilarni ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga mansub shaxslarning masalan, onlayn o'yin vaqtida kayfiyatlari ko'tarinki bo'ladi. Ular guruhiy o'yinlarni o'ynashni xush ko'rishib, o'yinni yutgan paytlarda boshqalar tomonidan rag'batlantirilishni yoqtirishadi. Mana shu narsa ular uchun muhim bo'lib, kompyuter, internet ular uchun ijtimoiy ma'qullanish vositasidir. Ikkinchi guruhga mansub insonlar esa hayotlaridagi muayyan bir qiyinchiliklardan qochish uchun internetga murojaat qilishadi. Internet ular misolida ancha chuqur muammo (masalan jismoniy kamchiliklar, o'zini o'zi baholashning past darajasi)ning simptomi, belgisi hisoblanadi. Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan jinoyatchilik va internet o'yinlari orasidagi bog'liqlik ham aniqlangan. O'yinchilar virtual olamda qo'llaridagi qurol bilan ma'lum bir bosqichga yo'l olganlarida ularning miyasi xuddi real olamda shu harakatni bajargan kabi munosabat bildiradi, reaksiya ko'rsatadi. Internet o'yinlardagi zo'rvonlik muammosi to'g'risida keyingi vaqtlarda juda ko'p gapirilmogda. Olimlar eng yuqori muvaffaqiyat barcha jonzotni o'ldirish bilan baholanadigan kompyuter o'yinlarida aksariyat vaqtlarini o'tkazadigan bolalar, insonlar tomonidan jamiyatga estetik, axloqiy, ma'naviy zarar yetkazilishini ta'kidlaydilar. Voqelikdan chekinishni istaydigan kishilar me'yor degan tushunchani unutib, juda ko'p vaqtlarini kompyuter qarshisida o'tkazadilar. Natijada real voqelikdan vaqtincha emas, butunlay uzilib qolish xavfi yuzaga keladi. Kompyuterdagi rolli o'yinlarning kishi psixikasiga ijobiy jihatini shunday ta'riflasi bo'ladi: shaxs stressdan xalos bo'lish, muammolardan chalg'ish maqsadida ma'lum vaqt mobaynida kompyuterda o'ynashi mumkin. Patologik holatlarda esa buning teskarisi ko'zga tashlanadi, ya'ni inson fiziologik ehtiyojlarini qondirish, real hayot qandayligini unutib yubormaslik uchungina kompyuterdan zo'r-bazo'r "uziladi". Ehtiyojlarning qolgan qismi hayoliy olamda qondiriladi. Bunday kishi, o'smir uchun real olam xavfli tuyula boshlaydi. 3D-Action (uch o'lchamli) o'yinlarga qattiq bog'lanib qolgan bir kompyuter addiktining aytishicha, kompyuter o'ynashni to'xtatib, ko'chaga chiqqach, qo'lida qurol yetishmayotganini his qiladi. "Quolsiz o'zimni himoyasiz his qilaman va tezroq uyga qaytib, yana kompyuter o'ynashga kirishaman", deydi. Ko'rinib turibdiki real voqelikdan qochishga intilish bu hisning tobora kuchayib borishiga sabab bo'ladi.

Kiberxavfsizlik masalalariga butun dunyoda alohida e'tibor berilmogda. Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlarida 2002-yildayoq "Kiberhudud xavfsizligini ta'minlash yuzasidan Milliy strategiya" qabul qilingan edi. Belorussiyada 2010-yili "Internetning milliy segmentidan foydalanishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmon qabul qilindi. Buyuk Britaniyada 2011-yili bo'lib o'tgan tartibsizliklarda ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarni vaziyatni izdan chiqarishga chaqirgan yoshlar aniqlanib, jinoiy javobgarlikka tortildilar. Xuddi shu singari Rossiya aholisida ham internet axborot, ma'lumot manbasi sifatida aholida eng ko'p ishonch uyg'otmogda. Moskva davlat universiteti ekspertlari tomonidan o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalariga ko'ra, 36,9 % respondent aynan internet mamlakat va dunyoda bo'lib o'tayotgan voqea-hodisalar to'g'risida haqqoniy, to'liq ma'lumot berishiga ishonadi. Ikkinchi o'rinni federal televidenie ma'lumotlari egallagan (34,1 %). Uchinchi-to'rtinchi o'rinlarni (27,4%) axborotning norasmiy manbalari - qarindosh-urug'lar, do'stlar, hamkasblar, shu bilan birga ta'lim muassasalari pedagoglari, mahalliy nashrlar ma'lumotlari tashkil etadi.

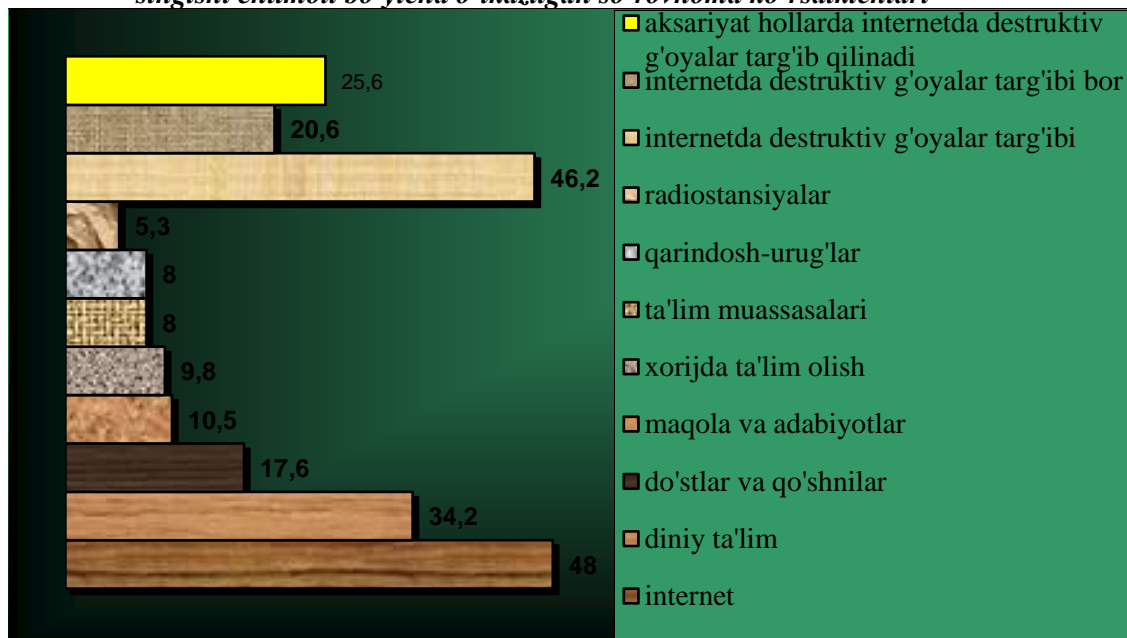
7-diagramma. "Internet axborot, ma'lumot manbasi sifatida" so'rovnoma aholi fikri ko'rsatkichlari

18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlarning baholari ham Rossiya aholisining umumiy bahosidan unchalik ko'p farq qilmaydi. Biroq, aynan internet orqali yoshlar ongiga faol targ'ib qilinayotgan

turli destruktiv g'oyalar singishi ehtimoli ko'pligini 48 % respondent ushbu manbani birinchi o'ringa qo'yish orqali tasdiqlagan. Ikkinchi o'rinni diniy ta'lim beradigan shaxslar (34,2 %), uchinchi o'rinni do'stlar va qo'shnilar (17,6 %) egallagan. Destruktiv g'oyalar manbasi sifatida keyingi o'rinlarda turli broshyura, maqola va adabiyotlar (10,5 %), xorijda ta'lim olish (9,8 %), ta'lim muassasalari (8,0 %), qarindosh-urug'lar (8,0 %), har xil radiostansiyalar (5,3 %) omillari ko'rsatilgan. So'rovga jalb etilgan rossiyaliklarning deyarli yarmi (46,2 %) internetda destruktiv g'oyalar targ'ib etilayotgan materiallarni doimo uchratishlarini, 20,6 % ko'pincha, 25,6 % aksariyat hollarda duch kelishlarini bildirishgan.

8-diagramma. Internet orqali yoshlar ongiga faol targ'ib qilinayotgan turli destruktiv g'oyalar singishi ehtimoli bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma ko'rsatkichlari

Biroq, yoddan chiqarmaslik kerakki, destruktiv g'oyalarni targ'ib qilish usullari xilma-xil bo'lib, ularda doim ham mavjud tuzumga qarshi ochiqdan-ochiq harakat qilish unsurlari ifodalanmasligi mumkin. Xususan, terrorizmning oxirgi yillarda turli ko'rinishlari vujudga keldi va internetda e'lon qilinayotgan ushbu mazmundagi materiallar odatlanilgan, shakliy mezonlarga javob bermasligi ehtimoli mavjud. Masalan, aholi ongiga ta'sir ko'rsatish uchun jamiyatda mavjud turli muammolarga irqiy, diniy, milliy tus beriladi va ularni bartaraf etishda radikal xatti-harakatlarga e'tibor qaratish lozimligiga urg'u beriladi. Yoki destruktiv g'oyalarni targ'ib qilishning nisbatan payqash mumkin bo'lgan shakli - mazkur harakatlarni oqlash, ularni legitimlashtirishga urinish.

Destruktiv targ'ibot-tashviqotning o'zgacha ko'rinishlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- muayyan irq, din, millat vakillariga, ijtimoiy guruhga nisbatan salbiy ustanovkalarni, adovat tuyg'usini shakllantirish;

- muayyan destruktiv xatti-harakatlarga nisbatan xayrixohlikni tarkib toptirish (ularga masalan, suisidni targ'ib qiluvchi yoki ekstremistik harakatlarni qo'llab-quvvatlovchi saytlar faoliyati misol bo'la oladi).

Albatta, internetning imkoniyatlari faqat salbiy jihatlarda aks etmaydi. Uning o'ziga xos ijobiy tomonlari ham mavjud. Ular sirasiga ma'lumotga darhol ega bo'lish, axborot va ma'lumotlarning turfa xilligi, shaxsning o'zini namoyon qilishga yordam beruvchi muloqot imkoniyatining mavjudligi, ta'lim borasida internet imkoniyatlarini ko'rsatish mumkin. Internetning ijobiy tomonlarini inkor etmagan holda uning eng kam sarf-xarajat bilan yoshlar orasida samarali destruktiv faoliyat olib borish imkoniyati mavjudligini ham ta'kidlash lozim. Har kuni turli ijtimoiy tarmoqlar ("Facebook", "MySpace", "Twitter", "Habbo Hotel", "Friendster", "Tagged.com", "Одноклассники", "Мой мир", "В контакте", "В кругу друзей", "Mening olamim", "Sinfdosh" va hokazolar)da milliardlab insonlar bir-birlari bilan virtual muloqotga kirishmoqdalar, turli saytlarga kirmoqdalar, bloglarda o'z fikrlarini bayon etib, boshqalarning mulohazalari bilan tanishmoqdalar. Yoshlarda destruktiv g'oyalarga qarshi hali mafkuraviy immunitet to'la shakllanmaganligini, ularning eshitgan yoki o'qigan ma'lumotiga juda tez ishonishini nazarda tutsak, bu ancha e'tibor qaratish zarur bo'lgan jarayondir.

Muhokamalar va natijalar. Axboriy-psixologik xavfsizlik borasidagi bunday tahdidlarga qarshi kurashishda, eng avvalo, huquqiy asosni mustahkamlash lozim, deb hisoblaymiz. Bu boradagi tahdidlar doim

ham mamlakat ichkarisidan chiqavermasligini, ularning chetdan turib tashkillashtirishga urinish hollari mavjudligini ham unutmazlik zarur.

Psixologlar tomonidan hozirgi kunda “axboriy-qo‘poruvchi omil” degan tushuncha iste‘molga kiritilgan. Haqiqatdan ham internetda tarqatilayotgan qo‘poruvchilik ruhidagi axborotlar ba‘zan harbiy harakatlarni amalga oshirgandan ham ko‘proq samara berishi mumkin.

Xususan mazkur axborotlarning shaxsga ta‘sir qilishi mumkin bo‘lgan jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- kishilarning axloqiy-psixologik holatini, dunyoqarashi, siyosiy nuqtayi nazari va e‘tiqodini maqsadli ravishda o‘zgartirishga nisbatan qaratilgan axboriy bosim, xuruj;
- noto‘liq, ataylab buzilgan, noto‘g‘ri ma‘lumot va axborotlarning tarqatilishi;
- to‘g‘ri ma‘lumotning kishilar tomonidan noto‘g‘ri idrok etilishini ta‘minlashga intilish.

Axboriy ta‘sirning foyda yoki zarari uning o‘zi emas, balki ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan natijasi bilan tavsiflanadi. Zero, axboriy ta‘sir mohiyati uning muayyan jarayonlarni boshqarishga nisbatan imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Aniqlanishicha, hayoliy olamda ko‘p vaqt o‘tkazuvchilar gipnozga beriluvchan shaxslar bo‘lishadi. Kompyuter o‘yinlari dasturini ma‘lum maqsadlar asosida, kishini “zombilashtirish”ga xizmat qiladigan so‘zlar vositasida tuzish esa mutaxassislar uchun murakkab ish emas.

Umuman olganda, nazarimizda o‘smirlar, yoshlarni internetning salbiy ta‘siridan himoyalash uchun bir qator ishlarni amalga oshirish zarur.

Eng avvalo, me‘yorga amal qilish kerak, ya‘ni bolaning kompyuter oldida o‘tkazadigan vaqtini belgilab, chegaralab berish lozim. Uning o‘rniga turli badiiy, ilmiy kitoblarni o‘qish, musiqa, sport bilan shug‘ullanishga undash maqsadga muvofiq. Shifokorlarning tavsiyasiga ko‘ra, birinchi sinf o‘quvchilari kuniga 10 daqiqa, ikkinchi-beshinchi sinf o‘quvchilari 15 daqiqagacha kompyuterda ishlashlari mumkin. O‘rta umumta‘lim maktablarining 6-9 sinf o‘quvchilari 20-25 daqiqagacha, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalari talabalari yarim soatdan bir soatgacha kuniga kompyuter qarshisida o‘tirishlari tavsiya etiladi. Shu bilan birga, internetning ma‘lum bir saytlari va portallariga kirishni chegaralovchi dasturlardan foydalanilgani ham ma‘qul. Bu ishlarni amalga oshirish orqali internetning o‘smirlar psixikasiga ko‘rsatadigan salbiy ta‘sirini kamaytirish mumkin.

Hozirgi globallashtirish jarayonida yoshlarning turli destruktiv guruhlar, g‘oyalar tomonidan targ‘ib qilinayotgan qadriyatlar ta‘siriga tushib qolish xavfi tobora ortib bormoqda. Zero, kerakli, muhim hayotiy qadriyatlar va yo‘nalishlarni shakllantirish ancha murakkab jarayon bo‘lib, u irodaviy zo‘r berish yoki ko‘rsatmalar orqali emas, balki mavjud an‘analardan va tartiblar asosida tarkib toptiriladi. Yoshlarning muhim hayotiy rejalari ular uchun asosiy hisoblangan, hayotiy ahamiyatga molik yo‘nalishlar xarakteriga bog‘liq bo‘ladi. Hayotiy ahamiyatga molik yo‘nalishlar yigit va qizlar yon-atrofida muhit, yaqinlariga xos qadriyatlar tizimi asosida shakllanadi. Yoshlarga yaqin muhit, shaxslar esa o‘ziga xos, zamonaviy yoshlar submadaniyati ko‘rinishlarini egallagan shaxslardir. Yoshlar submadaniyatining ijtimoiy-falsafiy mohiyati, qadriyatlar tuzilmasining xususiyatlari qay darajada chuqur o‘rganilganligi, shuningdek, hayotiy yo‘nalishlarining ehtimoliy deformatsiyalanishuvi jihatlari qanchalik tahlil qilinganligiga qarab ularga maqsadga muvofiq psixologik-pedagogik ta‘sir ko‘rsatish hamda psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida fikr yuritish mumkin. Zamonaviy yoshlar har xil qadriyatlar va yo‘nalishlarga ega bo‘lib, ularning vujudga kelishida yigit va qizlarning ijtimoiylashuvi, tarbiyasi singari bir qator tashqi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday sharoitda turli shaxslarda har xil hayotiy pozitsiya shakllanishi mumkin. Ayrim yoshlar juda osonlik bilan ijtimoiy hayotga maqsadga muvofiq tarzda moslashsalar, boshqalarida bu juda qiyinlik bilan kechadi. Yosh avlod vakillariga psixologik-pedagogik ta‘sir ko‘rsatish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash bir qator jihatlarga ko‘ra muhimdir. Eng avvalo, ta‘kidlash lozimki, yoshlar barcha jamiyatlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi, istiqbolidir. Yoshlar shaxsining shakllanishi butun dunyoda murakkab siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy o‘zgarishlar kechayotgan bir paytga to‘g‘ri kelayotgan ekan, ularni to‘g‘ri tarbiyalashda albatta, katta avlodning ko‘magi zarur bo‘ladi. Yigit va qizlarga zaruriy psixologik-pedagogik maslahat, yordam ko‘rsatish, ularda tegishli xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish, kuch-g‘ayratini to‘g‘ri o‘zanga yo‘naltirish, ongini destruktiv g‘oyalar ta‘siridan muhofaza qilish shaxs, davlat va jamiyat xavfsizligini ta‘minlashning muhim omillaridan biridir. Rasmiy yoshlar uyushmalari, tashkilotlariga yigit va qizlar, o‘smir, o‘spirinlarni ko‘proq jalb etish ularni to‘g‘ri tarbiyalash, adekvat, maqsadga muvofiq psixologik-pedagogik yo‘naltirishda katta ahamiyatga ega.

Psixologik-pedagogik ta‘sir doirasida quyidagi jihatlarga e‘tibor qaratilishi maqsadga muvofiq:

- yoshlarning kasbiy, kognitiv, ijtimoiy faoliyat sohalarida muhim strategik yo‘nalishlarni aniqlab olishlariga yordam beradigan qadriyatlar tizimini shakllantirish;
- ijtimoiy takomillashuv va mas‘uliyat hissini tarkib toptirishga ko‘maklashuvchi ma‘naviy yuksalish, tafakkur madaniyati ko‘nikmalarini rivojlantirish;

#4, 2021 PEDAGOGIK MAHORAT*ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО*PEDAGOGICAL SKILL

- yosh avlod mansub bo'lgan ijtimoiy guruh vakillarida jamiyatga foyda keltirish bilan bog'liq faoliyat turlari bilan shug'ullanishni nazarda tutadigan qadriyatlar tizimini, yo'l-yo'riqlarni tarkib toptirish.

Yoshlar bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ta'sir yo'nalishlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- mazmuniy yo'nalish (rasmiiy yoshlar tashkilotlari, uyushmalari faoliyatiga tatbiq etish mumkin bo'lgan, amaliy xarakterdagi, qadriyat ahamiyatiga ega pedagogik komponentlar mazmuni, shakl, usullarini yaratish);

- ijtimoiy-pedagogik yo'nalish (zamonaviy yoshlarning turli qatlamlariga mo'ljallangan ma'naviy-ma'rifiy, pedagogik tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadigan tizimni hayotga tatbiq etish);

- dasturiy-tuzilmaviy yo'nalish (yoshlarning o'zaro birgalikdagi faoliyatini muvofiqlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish);

- iqtisodiy yo'nalish (sport jamoalari, klublari, konstruktiv mazmunda faoliyat olib boradigan rasmiiy va norasmiiy yoshlar tashkilotlarini moddiy rag'batlantiruvchi va moliyalashtiruvchi manbalarni aniqlashtirish);

- innovatsion yo'nalish (nazorat shaklidagi odatiy pedagogik ta'lim-tarbiya usulidan faol fuqarolik pozitsiyasini, yuksak axloqiy ong, ijobiy hayotiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan rivojlanish modelini yaratish).

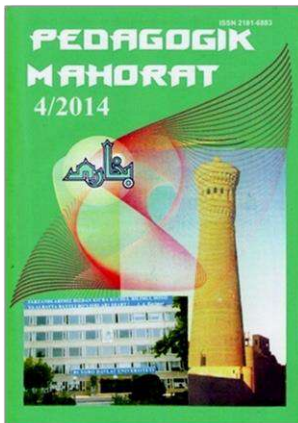
Xulosa. Yoshlarda muvaffaqiyatga erishish borasida maqsadga muvofiq stereotiplarni shakllantirishda jamoat tashkilotlari, pedagoglar, ta'lim muassasalari, oila, ommaviy axborot vositalari, ota-onalar tegishli tarzda birgalikda faoliyat olib borishlari lozim. Ota-ona (oilal), ta'lim muassasasi va jamoatchilik hamkorligini ta'minlashga yo'naltirilgan pedagogik o'zaro aloqa modeli tizimli yo'lga qo'yilishi zarur. Ushbu model konkret muassasa, tashkilotlar hamda davlat va jamiyatning turli tuzilmalari, bo'g'inlari darajasida faoliyat olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Abdaxalilov A. Diniy ekstremizm: kecha va bugun. Jamiyat va boshqaruv. -2002. -№2. -B.66-68.
2. Бутовская М.Л. Агрессия и примирение как проявление социальности у приматов и человека. Общественные науки и современность. 1998.№ 6.
3. Венгеров А.Б. Информационная ситуация может способствовать как прогрессу, так и деградации общества. Компьютер и право, № 1, 1994.
4. Геген Н. Психология манипуляции и подчинения. - Питер, 2005.
5. Грачев Г.В. Мельник И.К. Манипулирование личностью. Организация, способы технологии информационно-психологического воздействия. -М., 2002.
6. Жумаев У.С. "Социально психологические особенности международных и межкультурных связей человечество". Педагогик махорат журнали, 2019 йил, 4-сон, 112-117 бетлар.
7. Jo'rayev S., Abdusamatov A. Terrorism - xalqaro xavfsizlikka tahdid qonun himoyasida. -2001. - №9. -B.21-25.
8. Донцова А.И., Засурского Я.Н., Матвеевой Л.В., Подольского А.И. Информационная и психологическая безопасность в СМИ. -М., 2002.
9. Otamurodov S., Mamashokirov S., Xolbekov A. Markaziy Osiyo, g'oyaviy jarayonlar va mafkuraviy tahdidlar. -T.: "Ijod dunyosi", 2002.
10. Norqulov H. Oilada yoshlarni buzg'unchi g'oyalardan himoya qilishning ijtimoiy-pedagogik texnologiyasi. – Toshkent, 2005.
11. Столяренко Л.Д. Основы психологии. - Ростов-на: "Феникс", 2000.
12. Tolipov F. Terrorizmning milliy va mintaqaviy xavfsizlikka solayotgan tahdidi. Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. -2001. -№3. -B.22-31.
13. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. -М.: "Республика", 1994.
14. Хассен С. Освобождение от психологического насилия. Деструктивные культы, контроль сознания, методы помощи. -СПб., 2002.

Internet manbalar:

1. www.google.ru
2. www.pedagog.uz
3. www.edu.uz

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manziligimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 208-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000000100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017950100079002

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

<p>PEDAGOGIK MAHORAT</p> <p>Ilmiy-nazariy va metodik jurnal</p> <p>2021-yil 4-son (80)</p> <p>2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 3070</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Alijon HAMROYEV. Musahhih: Muhiddin BAFAYEV. Muharrir: O‘g‘iljon Olloqova</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 28.12.2018 Bosmaxonaga topshirish vaqti 30.12.2018</p> <p>Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 21 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.</p>
---	---	--